

communicatieve en koloniserende media

filosofische aspecten van de moderne massamedia

m. korthals

INLEIDING : MAATSCHAPPELIJKE TRENDS

In de westerse landen zijn individualisering en autonomisering overduidelijk de trends die het alledaagse leven van individuen bepalen. Voordat ik de rol van de massamedia daarbij behandel, wil ik drie aspecten met betrekking tot deze trends onderscheiden.

In de eerste plaats wordt de vroegere *sociale ongelijkheid* 'geïndividualiseerd', dat wil zeggen dat de vroegere organisaties van sociale ongelijkheid - standen, klassen, gezin - het individu niet meer een vanzelfsprekend netwerk van verzorging verschaffen. De sociale ongelijkheid verdwijnt echter niet. Integendeel, hoewel de welvaart ontegenzeggelijk toegenomen is, zijn de machtsverschillen tussen de klassen eerder groter geworden. De klassen zijn echter veranderd: ze behoren tot een soort liftstelsel, waarbij de liften stijgen, maar de afstand ten opzichte van elkaar hetzelfde blijft. Ook is meer dan ooit het al of niet hebben van een baan (betaald werk) van fundamenteel belang voor deelname aan een stijgende lift. Beter is eigenlijk een andere metafoor, in aansluiting op een voorbeeld van Schumpeter: de massa van werkende mensen zitten in een metrostelsel. Iedereen zit wel eens in de metro, maar is blij als hij/zij mag uitstappen op een perron, dat wil zeggen een baan heeft: een derde tot de helft van de beroepsbevolking is wel eens werkloos (Bonss en Heinze 1984). De echt niet meer te helpen werklozen moeten in de metrotrein overnachten, de andere blijven slechts korte tijd in een treinstel zitten.

In de tweede plaats worden *Levensvormen* 'geïndividualiseerd': het individu wordt tot planningscentrum, tot een planbureau van zichzelf. Alle beslissingen moet het individu zelf nemen. De kernbeslissingen van het leven betreffende onderwijs, beroep, samenleven met mannen of vrouwen, nieuwe relaties aangaan en oude verbreken, kinderen krijgen en opvoeden, ouder worden, carrière maken, een goeroe achterna reizen naar de uithoeken van de wereld, zich omscholen of werkloos zijn: alles wordt het individu in het bereik van zijn eigen verantwoordelijkheid geschoven. De vormgeving van zijn eigen biografie is zijn voortdurende taak. Het individu wordt tot de nomade van het metrostelsel van de verzorgingsstaat (Nunner - Winkler 1985).

In de derde plaats is individualisering ook een vorm van *vermaatschappelijking*, hoe vreemd dit ook moge klinken. De voortdurende beslissingen die individuen moeten maken, zijn keuzes uit 'gestandaardiseerde' pakketten. Bij het maken van de eigen biografie worden voorhanden bouwstenen gebruikt. Hiertoe be-

horen de regelingen van de verzorgingsstaat, die van het onderwijssysteem, de modes van de medische, psychische en pedagogische adviesinstanties, maar ook de leefstijlpatronen en leefvoorschriften en aanwijzingen van de media spelen hierbij een belangrijke rol. Deze nieuwe 'socialisatie-instanties', centra van integratie en controle van individuen, bieden biografiemodellen aan, standaards van gedrag, van meningen, maar ook van woninginrichtingen en van gebruiksartikelen (Beck 1986 ; Kohli en Robert 1984). De biografie is daarom in veel opzichten een minder individueel gegeven dan men zou denken. Nieuwe 'zoekbewegingen' ontstaan, vaak maar ten dele door de massamedia opgepikt, maar in ieder geval gevoelig voor de nieuwe experts van leefadvisering en van zelfverwerkelijking en de daarbij horende markten van identiteiten en leefstijlen.

De 'oude', traditionele socialisatie- en controle-instituten, zoals het gezin, de buurt, de partijen, klassen, standen enz., verliezen hun normerende betekenis (Mooser 1983 ; Beck 1983). De partijen, vakbonden en andere collectieve organisaties merken dit. Hun respectievelijke achterbannen worden als steeds apathischer, onwilliger afgeschilderd. Zij zouden het liefst, vrij naar Shakespeares Coriolanus, hun eigen onwillig en apathisch geworden leden ontslaan.

Dit artikel wil de functies van de massamedia ten aanzien van deze trends nader beschouwen. De structurele en normatieve betekenissen van deze trends zijn namelijk niet zo duidelijk. Leiden deze maatschappelijke, technologische, economische en culturele ontwikkelingen in verband met de massamedia tot versplintering, isolering, commercialisering en monetarisering? Of leveren de massamedia nog een bijdrage aan emancipatie en toenemende zelfbepaling van de individuen?

Om deze trends te kunnen beoordelen hebben we normatieve maatstaven nodig, maar ook interpretatiekaders, die in staat stellen de rol of functie van de massamedia te midden van andere maatschappelijke instituten te kunnen bestuderen. Met behulp van maatstaven kan beleid een richting krijgen. Zij kunnen verder wijzen op belangrijke kwesties die theoretisch onderzoek vergen: ze dienen niet alleen als richtingwijzers van beleid, maar ook als selectienormen bij de vraag, wat men wil of moet onderzoeken. In dit artikel zal ik laten zien dat de omvattende maatschappijtheorie van Jurgen Habermas mogelijkheden biedt, deze twee problemen vruchtbaar aan de orde te stellen.

COMMUNICATIEF HANDELEN, LEEFWERELD EN SYSTEEM

De Duitse filosoof en socioloog Habermas heeft in zijn magnum opus *Theorie des kommunikativen Handelns* uit 1981 mijns inziens een theorie ontworpen, die van groot belang is voor de interpretatie en beoordeling van bovengenoemde trends. Zijn grondbegrippen leveren als het ware het kader, op grond waarvan de structuren van de genoemde trends begrijpelijk gemaakt kunnen worden (uitvoerder: Korthals 1986a).

Centrale vraag van Habermas' theorie is: hoe houden maatschappijen zich in stand. Ze moeten in de eerste plaats handelingen en gevolgen van handelingen zodanig met elkaar verbinden, dat een enigszins stabiel netwerk ontstaat. Deze

verbinding van handelingen komt via de taal tot stand, en Habermas spreekt hier dan ook van symbolische reproductie door middel van communicatief handelen. Maar samenlevingen moeten zich ook in stand houden via materiële reproductie: ze moeten hun leden materiële goederen zoals kleding aanbieden. Materiële reproductie geschiedt met behulp van systemen.

Communicatief handelen

In de symbolische reproductie speelt het communicatieve handelen een fundamentele rol: door middel van dit handelen onderhandelen actoren over hun doeleinden en de situatie waarin ze verkeren. Via het onderhandelen coördineren actoren hun handelingen tot netwerken. Dit onderhandelen geschiedt met behulp van talige uitingen, maar soms is een woord of een bepaald gebaar voldoende. Bij het onderhandelen gaat het er om, dat elementen van de situatie gerubriceerd worden in feiten, die het geval zijn, normen, die gevolgd moeten worden, en gevoelens, die tot het innerlijk van de betrokken actoren behoren. Met hun talige uitingen doen de actoren voorstellen, om de elementen van hun situatie in te delen volgens deze drie 'werelden' van de feiten, de normen en de gevoelens en meningen. Deze voorstellen noemt Habermas geldigheidsaanspraken: met betrekking tot de feiten, beweert men dat ze waar zijn, met betrekking tot normen, dat ze juist of rechtvaardig zijn, en met betrekking tot gevoelens, beweert men dat ze oprecht zijn, dat ze niet voorgespiegeld zijn. Stemmen de actoren in met een voorgestelde indeling, dan heerst er een voorlopige consensus, en hebben de actoren hun handelingen en handelingsdoeleinden op elkaar afgestemd, een sociaal netwerk is dan ontstaan. Ik zal een voorbeeld geven.

Stel dat een gezin 's avonds op de pas verworven videorecorder een opname bekijkt, en de moeder zegt tegen de jongste zoon: "ik heb dorst, haal even voor mij wat melk uit de koelkast." Het eerder gezegde toegepast: de moeder meent dat het een feit is, dat er melk in de koelkast staat; ze gaat er van uit, dat de norm, dat ouders hun kinderen iets kunnen opdragen, juist is; en ze stelt dat ze echt dorst heeft. Wanneer nu de aangesprokene deze drie geldigheidsaanspraken en de daarmee gegeven indeling van de situatie accepteert, dan haalt hij melk etc., en is de coördinatie van handelingen gelukt. Wanneer hij het niet accepteert en weigert, dan kan hij onderhandelen: hij kan de waarheid van de feiten bestrijden en zeggen dat er geen melk in de koelkast staat. Hij kan de juistheid van de norm bestrijden; hij kan tenslotte bestrijden, dat zijn moeder echt dorst heeft en een oprecht gevoel heeft geuit, en beweren, dat ze hem slechts de kamer uit wilde sturen in verband met een tv-scène niet geschikt voor jongeren. In een rationele context wordt dan onderhandeld; natuurlijk bestaat ook de mogelijkheid, dat de moeder haar macht uitoefent of de jongen met een lucratief voorstel omkoopt, maar dan verlaat men het communicatieve handelen en is de ontstane sociale orde niet meer stabiel. (Men ziet het aardige van video: de film kan even onderbroken worden om de gelegenheid te geven tot de onderhandeling).

In alle directe relaties tussen mensen vinden dergelijke meer of minder stilzwijgende onderhandelingsprocessen plaats. Sociale orde komt volgens Habermas

in eerste instantie tot stand door middel van dit soort communicatieve processen van het aanbieden van rubriceringsvoorstellen en het accepteren of afwijzen daarvan.

Bij het onderhandelen over de elementen van hun situatie hebben de individuen een groot aantal sociaal-culturele vooronderstellingen gemeenschappelijk; ze putten bovendien uit deze gemeenschappelijke horizon, wanneer ze gezamenlijk zoeken naar een interpretatie van een nieuw element van hun situatie. In het voorbeeld: wordt de norm, dat ouders hun kinderen iets mogen opdragen, niet als juist aanvaard, dan kunnen de betrokkenen zoeken naar een andere norm, bijvoorbeeld zoets als 'de ene keer jij, de volgende keer ik'.

Deze gemeenschappelijke achtergrond noemt Habermas de leefwereld. De leefwereld kunnen actoren nooit in hun geheel tot thema van onderhandelingen maken of ter discussie stellen: ze blijven er steeds van afhankelijk. Nu verschaft de leefwereld niet alleen interpretaties of interpretatiekaders. Wanneer individuen met elkaar communiceren, onderhandelen, dan gaan ze er ook als vanzelfsprekend vanuit dat er tussen hen sprake is van een vorm van onderlinge solidariteit; verder vertrouwen ze er op dat ze toerekeningsvatbaar zijn en in dit verband bepaalde vaardigheden in de loop van hun socialisatie verkregen hebben. Habermas onderscheidt daarom drie structurele componenten van de leefwereld: -de cultuur: deze verschaft aan de individuen de interpretatiekaders om nieuwe situaties te definiëren. In de cultuur is schematisch vastgelegd, wat onder feiten wordt verstaan, wat onder normen wordt verstaan en wat onder gevoelens; -de maatschappij: het geheel van legitiem geregelde vormen van solidariteit; -en de persoonlijkheid: de persoonlijke identiteit.

Op deze drie gebieden 'reproduceren' samenlevingen zich: ze dragen cultuur over, brengen processen van onderlinge solidariteit tot stand, en voeden individuen op tot persoonlijkheden. Habermas noemt deze processen: culturele reproductie, sociale integratie en socialisatie.

Subsystemen van economie en staat

Samenlevingen houden zich niet alleen in stand via de drie vormen van symbolische reproductie: ze moeten hun leden ook goederen, kleding, huizen en andere materiële zaken leveren. Materiële reproductie is noodzakelijk voor de instandhouding van maatschappijen. In moderne maatschappijen hebben zich met betrekking tot de materiële reproductie aparte 'systemen' van economie en staat uitgekristalliseerd, waarin het communicatieve handelen en de leefwereld geen sturende rol meer spelen. Anders gezegd, deze systemen verbinden niet het handelen van mensen via onderhandelingen, maar via 'prikkel's zoals met behulp van 'geld' in de economie en van 'macht' in bureaucratische organisaties (overheid). In deze subsystemen doet het er in wezen niet meer toe, welke motieven de leden hebben, ze dienen zich te houden aan de formele regels van markt/geld en bureaucratie/macht, en dat is voldoende. De systemen reproduceren zich niet via betekenissen, taal en communicatie, maar door geld en macht. De markt is nog altijd een goed voorbeeld: of een koper nu oprecht of onoprecht is, deze of gene norm onderschrijft, het enige waar het om gaat,

is dat hij/zij geld heeft, waarmee hij/zij een andere persoon kan stimuleren een bepaalde dienst te verrichten.

Alleen door dunne draadjes zijn de systemen van economie en staat met de leefwereld verbonden : in de economie speelt het eigendomsrecht een grote rol, en over de juistheid daarvan moet in de leefwereld geen twijfel bestaan, wil dit subsysteem kunnen functioneren. Bureaucratische macht dient legitiem te zijn, en ook dat is afhankelijk van de instemming vanuit de leefwereld met betrekking tot normen over bijvoorbeeld parlementaire en andere vormen van controle.

RATIONALISERING EN KOLONISERING VAN DE LEEFWERELD

Leefwereld en systeem zijn in de loop van de westerse beschaving zowel zelf veranderd, als ten opzichte van elkaar veranderd. Habermas spreekt hierbij van 'rationalisering en kolonisering van de leefwereld'.

a) De leefwereld is onderhevig aan een proces van **rationalisering**, zoals Habermas in navolging van Weber zegt. Rationalisering betekent met betrekking tot de drie eerder uiteengezette componenten van de leefwereld :

- *Uitdifferentiatie van cultuur*: de drie aspecten van interpretatiekaders verzelfstandigen : wetenschap, recht en moraal, en kunst krijgen een zelfstandige plaats. Deze drie aparte gebieden worden geregeld door vormen van discussie, waarin de betrokkenen over respectievelijk feiten, normen en kunstzinnige expressies discussiëren en argumenteren. Tradities en conventies gelden niet meer als argument.
- Met betrekking tot de *sociale integratie* ontstaan discursieve handelingsinstituties ; instituties, die onderlinge solidariteiten regelen, worden afhankelijk van democratische wilsvormingsprocessen, waarbij iedereen betrokken dient te zijn.
- *Persoonlijkheid*: individuen hebben niet meer een conventionele identiteit, die tot stand komt bijvoorbeeld door het feit dat ze behoren tot een bepaald land of cultuur. Ze hebben ook niet een identiteit die door hun rol in de maatschappij bepaald wordt, waarbij ze de conflicten tussen rollen van zich afschuiven. Ze hebben 'communicatief' vloeibare identiteiten en brengen conflicten tussen hun rollen zelf via kritiek en zelfkritiek tot een oplossing.

Een rationeel begrip van individualisering houdt volgens Habermas in : discussies met betrekking tot cultuur, maatschappij en persoonlijkheid, waarin universaliteit (dat wil zeggen geldige inzichten die door iedereen onderschreven kunnen worden) nagestreefd wordt (verg. Korthals 1986b).

b) Het ontstaan van een gerationaliseerde leefwereld maakt tegelijk **subsystemen van economie en staat** mogelijk. Eigendomsrechten, bijvoorbeeld, gelden pas als conventies en tradities doorbroken zijn, en ieder mens, ongeacht conventies en tradities, als eigenaar kan optreden. Voor de verzelfstandiging van de staat geldt hetzelfde ; deze krijgt bovendien op grond van de verwoestende effecten van de economie op de leefwereld (voorbeelden zijn kinderarbeid

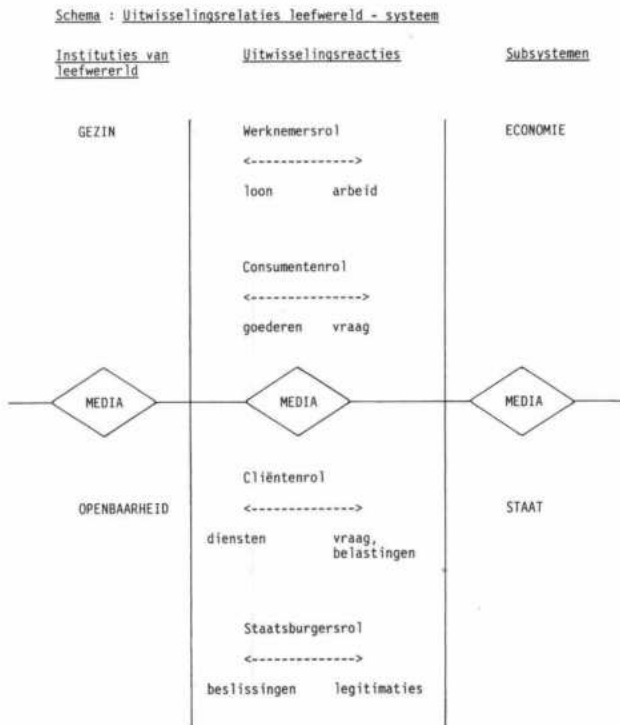
en de 20-urige werkdag, zie het werk van Marx) vanaf de negentiende eeuw steeds meer 'herstel'- en compensatiewerkzaamheden (in de vorm van regelingen zoals die van de arbeidsdagen, de gezondheidszorg) te verrichten.

c) Uitwisselingsrelaties tussen leefwereld en systeem

De leefwereld bestaat in principe uit twee "gebieden": de privésfeer, met als kerninstitutie het gezin, en de openbare sfeer, met tegenwoordig als kerninstitutie de communicatienetwerken van de massacommunicatiemiddelen. Ik ga er hier echter vanuit dat de massacommunicatiemiddelen zowel in de privé- als in de openbare sfeer een rol spelen.

Deze sferen dragen bij tot de instandhouding van systemen, en krijgen op hun beurt van de systemen een bepaalde 'input'. De systemen economie en staat eisen van de kant van de leden van de leefwereld vier vormen van gedrag, vier rollen : werknemersrol, consumentenrol, cliëntenrol (van overheidsdiensten) en staatsburgerrol (als kiezer). Het individu dat zich geheel volgens deze rollen gedraagt, voldoet aan de eisen van de systemen, maar heeft wel de communicatieve rationaliteit van de leefwereld opgegeven. Het laat zich slechts door economische en bureaucratische stimulansen sturen. Communicatieve processen zijn bij deze rollen niet van belang. Het proces van erosie van de privé- en openbare sfeer door de toenemende invloed van deze vier rollen, dus van de systemen op de leefwereld, noemt Habermas 'kolonisering'. Kolonisering betekent dat de systemen de leefwereldprocessen tot kolonie maken van zichzelf.

In schema ziet het er als volgt uit :

Met de consumentenrol en de staatsburgerrol zijn twee ficties verbonden, die als ficties zeker effectief zijn, en als legitimatie dienen voor de productie van consumptiegoederen en voor de diensten van de overheid. Deze twee ficties zijn: de klant is koning, en de staatsburger kiest zijn parlement. Tot beide ficties behoort het idee van een democratisch functionerende openbaarheid waar het discussiërende publiek zijn oordeel vormt over goederen respectievelijk politieke kwesties. De sfeer van openbaarheid wordt echter principieel ingeperkt wanneer discussies, dat wil zeggen het communicatieve handelen, vervangen wordt door systematische mechanismen. Volgens Habermas is deze kans zeer groot als gevolg van het proces van kolonisering.

d) **Kolonisering**

Wanneer de systemen economie en staat, ofwel geld en hiërarchische, bureaucratische macht doorbreken in de leefwerelden en communicatief gestructureerde gebieden vervangen, treedt kolonisering op. Volgens Habermas leidt dat tot twee pathologieën, die in de vier rollen tot uitdrukking komen.

De eerste pathologie houdt *vrijheidsverlies* in. Mensen worden opgeslorpt door de subsystemen, zodat de werknemersrol en de staatsburgerrol geen werkelijke invloed op de gang van zaken in economie en staat toelaten. De pathologie impliceert *betekenisverlies*. Mensen scheppen niet zelf zin en betekenis, maar zijn vanwege de consumenten- en cliëntenrol afhankelijk van de prikkels geld en bureaucratische macht. Zo moet men zich als bijstandstrekker allerlei chicanes van de overheidsbureaucratie laten welgevalen. Wel is het zo, dat zin en betekenis niet door de systemen zelf geproduceerd kunnen worden, vandaar verlies van betekenis.

Ook deze pathologieën hebben betrekking op de in de inleiding genoemde aspecten van individualisering.

Het individu staat op het snijpunt van leefwereld en systeem: hij/zij moet alle contradicties verwerken tussen de verschillende rollen en de daarmee verbonden ficties. De instituties van de openbaarheid, zoals de massamedia, de nieuwe markten en vermaatschappelijkingsinstanties (met name het onderwijs) sturen hem daarbij.

MEDIA TUSSEN LEEFWERELD EN SYSTEEM

Gezien vanuit de opvatting van Habermas over de verhouding van leefwereld en systeem kunnen de massamedia drie verschillende functies hebben. Volgens mijns inziens kan niet bij voorbaat bepaald worden, dat de massamedia slechts een van deze functies hebben. Alleen de analyse van het concrete geval kan duidelijk maken, welke functie op de voorgrond staat, en welke op de achtergrond.

Volgens de **eerste functie** zijn de media afhankelijk van de leefwereld. In deze functie vergemakkelijken zij communicatie, maar maken die niet overbodig en verdringen die niet. Ze werken via het gesproken woord, via betekenissen en niet via stimulus-respons, geld of macht. Ze doen een beroep op de instemming van het publiek, ze kunnen die niet ontlopen. Wat betreft de informatiekanaalen,

amusementsprogramma's, creatieve initiatieven, nieuwe vormen van kunst en cultuur zijn en blijven ze afhankelijk van de leefwerelden en het reservoir aan culturele innovatie dat daar aanwezig is (Frith). In deze functie maken de massamedia de communicatie los van de beperkte plaats en de specifieke tijd, en veralgemeniseren ze die, zodat ze bruikbaar is voor talloze doeleinden in talloze contexten.

Zo dragen ze bij tot het ontstaan van grotere, temporeel langduriger openbaarheden, die boven bepaalde culturen en naties uitstijgen. Alle informatie die ver weg in de ruimte of in de tijd ontstaat, maken ze gelijktijdig tegenwoordig. Voor de identiteit van de individuen betekent dit eens te meer, dat ze niet meer organisch gebonden is aan een plaats, een groep of stand, maar in zekere zin direct verbonden is met het lot van de wereldmaatschappij. Het individu kijkt televisie en verwerkt beelden van de burgeroorlog in Libanon, de kernramp in Tsjernobyl en een popconcert in Groningen. Ook wanneer de eerste reactie is, het geluid van de tv weg te draaien, of intussen iets anders te doen, blijft overeind, dat de identiteit van individuen ook dan niet uitsluitend door lokale gebeurtenissen bepaald wordt.

Vanuit de maatstaf 'rationalisering van de leefwereld' kan men niet anders dan positief tegenover deze functie staan.

Ik noem enige punten waaruit deze functie van de media voor de leefwereld blijkt:

- in massamedia gelden bepaalde journalistieke verplichtingen (vanuit de leefwereld/openbaarheid gedefinieerd en gelegitimeerd), waarvan de realisatie bijdraagt tot democratisering van gezagsverhoudingen. Deze verplichtingen zijn neergelegd in een code en worden bijvoorbeeld gehanteerd door de Raad voor Journalistiek;
- massamedia, ook bij louter triviale amusementsprogramma's, kunnen kritische momenten bevatten: 'popular culture as popular revenge';
- ideologische boodschappen worden altijd geïnterpreteerd vanuit de subcultuur van de adressanten, en dan vaak anders geïnterpreteerd dan de bedoeling was.

Volgens de **tweede functie** zijn de massamedia afhankelijk van de subsystemen economie en staat. Zo gezien hebben ze een ambivalente positie en kunnen ze ook bijdragen aan de kolonisering van de leefwerelden (derde functie).

Zo zijn ze ten eerste zelf onderhevig aan een proces van commercialisering en monetaarisering: informatie, amusement, gespreksprogramma's zijn tot koopwaar geworden. Daarmee worden strategische vormen van communicatie geïntroduceerd of beter gezegd, wordt met vormen van communicatie op een strategische manier omgesprongen. De communicatieve inhoud van de programma's hoeft daardoor nog niet aangetast te worden.

Verder worden op grond van de technisch-economische ontwikkelingen de media steeds meer gediversifieerd en treden nieuwe communicatietechnieken op. Ook deze tendens hoeft op zichzelf nog niet tot kolonisering te leiden. Het zou pas kolonisering inhouden wanneer de technische kanten steeds meer gaan overheersen en in handen komen van deskundigen, die alle andere betrokkenen tot leek maken.

De overheid gebruikt ten derde steeds meer de massamedia om in de leefwerelden in te grijpen, ook omdat het hier veelal gaat om semi-staatsbedrijven. Haar regelingen brengt ze via de massamedia als nieuws ('proefbalonnetjes') of in de vorm van advertentiecampagnes naar buiten.

Volgens de **derde functie** dragen de massamedia bij aan het proces van kolonisering van de leefwerelden door de subsystemen.

In de eerste plaats bevatten met name de amusementsprogramma's impliciet waardenpatronen en leefstijlen, die de 'lege plekken' opvullen, welke voorheen door andere instituties werden opgevuld (verg. Manschot, in Bardoel 1984). Deze waardepatronen hebben betrekking op de vier rollen van werknemer, consument, cliënt en (passieve) staatsburger, die vrijheidsverlies en betekenisverlies bestendigen. De passieve werknemersrol, het consumentisme (verg. dranken en autogebruik in tv-series!), het cliëntisme en een passieve staatsburgerrol worden of direct gepropageerd, of indirect via de hierbij horende irrealistische contraposities: de creatieve, autoritaire ondernemer, de asceet, de eenling en de geweldpleger (verg. Bouwman 1987 over onnodig geweld op tv). Iedere kijker beseft dat deze contraposities in een gerationaliseerde leefwereld geen reële rollen zijn, maar als uitlaatklep fungeren. Daarmee suggereren ze dat er geen alternatieven zijn voor de passieve werknemer-, consumenten-, cliënten- en staatsburgerrol.

Voorzover de media een functie hebben bij de kolonisering van de leefwerelden, heeft die dus niet betrekking op de bevordering van bureaucratistische en commerciële relaties, maar op de waarde- en leefpatronen die daarmee het meest in overeenstemming zijn. Deze dienen ter interpretatie van het eigen leven en van de moderne levensproblemen, en maken problemen, die in een gekoloniseerde leefwereld passen, thematiseerbaar, en andere niet.

Natuurlijk is het zo, juist omdat het hier gaat om communicatieve media in een individualiserende samenleving, dat niets ervan beklijft: de juppies en dinkies van vandaag zijn de zorgende vaders en moeders of de werklozen van morgen. De spanningen tussen de vier rollen en het autonome individu dat het resultaat is van de rationalisering van de leefwereld, worden door dit soort geprefabriceerde leefpatronen tijdelijk, zeker, steeds tijdelijk, verzacht en geïndividualiseerd, dat wil zeggen tot persoonlijke risico's gemaakt.

In de tweede plaats dragen de massamedia er in deze functie ten zeerste toe bij, de deskundigheidscultus en de proto-professionalisering te bevorderen. Wanneer in zogenaamde serieuze programma's de wetenschappelijke deskundige het laatste woord heeft, wordt de indruk gewekt, dat de niet-opvolging van

wetenschappelijke adviezen een halszaak is. Pseudo-discussies, waarin de agenda van bespreekbare problemen van te voren al vast staat, de beslissende spreker al bekend is, en niet alle relevante aspecten van een probleem aan de orde komen, geven wetenschappelijke deskundigen bij voorbaat gelijk. Het gevolg is dat "proto-professionalisering" toeslaat, dat wil zeggen, het verschijnsel dat men eigen levensproblemen nog voordat men in contact is gekomen met therapeut of andersoortig levensadviseur, in termen van het dominante therapeutenjargon interpreteert.

Het gaat hier niet om vormen van bewuste manipulatie, maar zo worden tendensen versterkt, die het gevolg zijn van de koloniserende invloed van de subsystemen op de leefwerelden.

In het algemeen kan men zeggen dat vanuit dit gezichtspunt de massamedia de commercialisering en bureaucratisering vergemakkelijken, en daarmee indirect bijdragen aan de vervanging van communicatieve netwerken door bureaucratische of commerciële relaties.

Dit zijn ambivalente kwesties, en alleen in concrete gevallen kan uitgemaakt worden, of de programma's en mogelijkheden van de massacommunicatiemiddelen tot kolonisering leiden of tot versterking van communicatieve relaties.

Hoe weinig soms van deze laatste functie ook terecht komt, de informatiestromen van de massamedia kunnen niet definitief afgeschermd worden van het kritisch potentieel van de leefwereld: tegenspraak, kritiek kunnen ze niet systematisch uitschakelen. De communicatiestromen kunnen niet losgemaakt worden van interactieprocessen (verg. Kellner, Mills). Altijd heeft de 'alledaagse communicatie' een eigen gewicht (verg. Wright Mills).

Zolang de massamedia afhankelijk zijn van de taal, zolang ze geïnterpreteerd dienen te worden, en nog niet de volkomen eenduidige taal van het geld en de macht spreken, zolang zijn ze afhankelijk van communicatieprocessen in de leefwereld.

CONCLUSIE

Bij de wetenschappelijke analyse en beoordeling van de positie van de huidige massamedia moeten steeds de leefwereld-, systeem- en koloniserende functie van de media in de overwegingen betrokken worden. Dan pas wordt het duidelijk, waarom dezelfde massamedia in meer of mindere mate democratisering kunnen bevorderen (eerste functie) maar tegelijk bijdragen tot consumentisme en cliëntisme (derde functie) en bovendien ook commerciële belangen dienen (tweede functie). Ook met betrekking tot andere maatschappelijke instituties is het zo langzamerhand bekend dat democratisering ofwel een zekere afbraak van gezagsverhoudingen hand in hand kan gaan met bureaucratisering of commercialisering.

Een kritisch en constructief perspectief op de huidige media zou inhouden, dat meer dan ooit de communicatieve of leefwereldfunctie van de media bevordert

wordt. De media zouden in contact gebracht moeten worden met nieuwe vormen van politieke en culturele openbaarheid, waarmee bijvoorbeeld in de vrouwenbeweging of de vredesbeweging geëxperimenteerd wordt.

In de voorafgaande eeuwen hebben het ontstaan van nieuwe communicatiemiddelen in belangrijke mate bijgedragen tot het ontstaan en de verspreiding van sociale bewegingen. Zo ontstonden de sociale bewegingen in de zeventiende eeuw mede door de boekdrukkunst (E. Eisenstein) en werd de opkomst van de arbeidersbeweging begeleid door massale oplages van kranten in de negentiende eeuw (Habermas 1962). Het enige echte leereffect van de tv daarentegen is vaak alleen maar de gewoonte tv te kijken, en vanwege het feit dat deze gewoonte veel tijd neemt, worden andere activiteiten niet of minder beoefend, zoals het samenspreken, samenhandelen, samenspelen. De nieuwe technische en sociale mogelijkheden zouden zo op elkaar afgestemd moeten worden, dat zowel democratisering als communicatieve rationalisering bevorderd worden. Het zijn immers niet de massacommunicatietechnieken en ook niet de mogelijkheden voor amusement die ze bieden, die koloniserende effecten hebben, maar alleen bepaalde vormen van amusement en serieuze programma's.

Zoals uit de introductie van nieuwe technische apparatuur als de homecomputer ('computer-kids') blijkt, kunnen nieuwe technieken dienen tot kristallisatiepunt van nieuwe vormen van interactie en communicatie, die de leefwereldstructuren versterken. Vanuit de leefwereldstructuren gezien hebben de nieuwe communicatietechnieken alleen dan succes, wanneer ook zij kunnen leiden tot nieuwe vormen van interactie en communicatie.

LITERATUURLIJST

- Bardoel, J. en Bierhoff, J. (red.) (1984), *Media in Nederland*. Amsterdam, Van Genneep.
- Beck, U. (1986), *Risikogesellschaft*. Frankfurt am Main, Suhrkamp.
- Beck, U. (1983), *Jenseits von Stand und Klasse?* in Kreckel, R., *Soziale Ungleichheiten*, Sonderband 2. Göttingen, Soziale Welt.
- Bonss, W. en Heinze, H. (1984), *Arbeitslosigkeit in der Arbeitgesellschaft*. Frankfurt.
- Bouwman, W. (1987), *Televisie als cultuurschepper*. Amsterdam.
- Eisenstein, E. (1979), *The printing press as an agent of change*. Cambridge.
- Frith, S. (1980), *Soundeffects, youth, leisure and the politics of rock 'n roll*. New York.
- Habermas, J. (1981), *Theorie des kommunikativen Handelns*. Frankfurt.
- Idem (1962), *Strukturwandel der Öffentlichkeit*. Neuwied.
- Kellner, D. (1981), Network television and american society, *Theory and Society* 10:31 e.v.
- Kohli, M. en Robert, G. (1984), *Biographie und sozialer Wirklichkeit*. Stuttgart.
- Korthals, M. (1986a), *Kritiek van de maatschappijkritische rede*. Muiderberg, Coutinho.
- Korthals, M. (1986b), De ideale communicatiegemeenschap, in Doorne, F. v. en Korthals, M. (red.) *Filosofie en maatschappijkritiek*. Meppel, Boom.
- Kohlst, J., e.a. (1982), *Mediagebruik bij verruiming van het aanbod*. Den Haag.
- Mills, C.W. (1963), *Politics, power and people*. New York.
- Mooser, J. (1983), Auflösung proletarischer Milieus, Klassenbildung und Individualisierung, in der Arbeiterschaft vom Kaiserreich bis in die Bundesrepublik Deutschland, *Soziale Welt*, 34:270 e.v.
- Nunner-Winkler, G. (1985), Identität und Individualität, *Soziale Welt*, 36:466 e.v.